

Detentie en sociale uitsluiting

Ward Vandelanotte

Durven we als samenleving de kwetsuren van uitsluiting bij daders te erkennen om hen daarna een opstap naar verantwoordelijkheid te geven? Wie zijn de 'uitgesloten' van onze samenleving? Waar en wanneer begint uitsluiting? Is het een blind proces of is er sprake van een bewuste strategie? Wie zit achter de knoppen van het mechanisme van uitsluiting?...

Boeiende, relevante vragen. Zeker voor een maatschappelijk werker, zoals ondergetekende, nu reeds vijf jaar werkzaam bij de dienst Justitieel Welzijnswerk CAW Artevelde in de gevangenis van Gent.

Bovenstaande vragen zullen niet één voor één beantwoord worden, maar de zoektocht naar een antwoord erop heeft mij er wel toe aangezet om in deze korte beschouwing twee stellingen te poneren. Ten eerste dat uitsluiting en detentie – ik zou bijna zeggen *uiteraard* – iets met elkaar te maken hebben, ze zijn zowel oorzaak als gevolg van elkaar. En ten tweede dat sociale uitsluiting bekeken moet worden tegen de achtergrond van onze sociaaleconomische ordening.

Het is vandaag vermoedelijk niet populair om te stellen dat veel gedetineerden het 'slachtoffer' zijn van uitsluiting. Toch zou ik in de tekst hieronder willen duidelijk maken dat er nood is aan nuancering. Door enkel te focussen op de feiten of de uiteindelijk 'criminele' daden van gedetineerden, doen we de waarheid geweld aan. Ze dienen in een ruimer daglicht geplaatst te worden. Enkel door de context in rekening te brengen, kunnen we ook zoeken naar meer gepaste antwoorden. Vandaag lijkt eerder de harde taal met oneliners en hapklare antwoorden de bovenhand te halen.

Waar begint uitsluiting? De gekwetste die kwetst

Wanneer je de verhalen van gedetineerden hoort, dan valt ontegensprekelijk op hoeveel leed er reeds geleden is in de vroege kinderjaren. Er is sprake van seksueel misbruik, alcoholisme, fysiek geweld, vroege plaatsing enzovoort. Deze moeilijkheden bij de vroege hechting zou je kunnen zien als een eerste vorm van uitsluiting. Het onvrijwillig worden uitgesloten uit wat anders een warm en veilig nest had kunnen zijn. Deze trauma's of kwetsuren in de hechting op vroege leeftijd blijven een cruciale invloed hebben op het verdere leven.

Het is onder andere ook om die reden dat de film *Rundskop* van Michaël R. Roskam mij zo heeft gegrepen. In deze film leiden een jeugdtrauma en opgekropte agressie bij het hoofdpersonage Jacky Van Marsenille – bijna noodlottig – tot een uitbarsting. En dit net doordat het hoofdpersonage op latere leeftijd opnieuw met onrecht geconfronteerd wordt. Het is dat recente onrecht dat als een soort katalysator werkt waarbij de oude wonden terug worden opengereten en een schreeuw om liefde zich uiteindelijk toont in ruw geweld. Het is de gekwetste die kwetst. Deze psychologische mechanismen zijn bijzonder herkenbaar in het verhaal van veel gedetineerden.

Laat mij snel eerst enige nuance aanbrengen. De gevangenispopulatie is een bijzonder diverse groep mensen. Divers wat betreft juridisch statuut (beklaagd/veroordeeld/geïnterneerd), etnische afkomst, problematiek, delict ...

Daartoe behoren ook mensen met een dermate ernstige persoonlijkheidsproblematiek (of een gebrek aan normbesef) dat ze een blijvend gevaar vormen voor de samenleving. Bij deze kleine minderheid is het enige soelaas misschien een humane behandeling achter beveiligde muren. Ook dat moeten we durven zeggen.

Maar wat doen we met de grote – sociaal kwetsbare – restgroep gedetineerden? Mensen die kort voor hun feiten misschien gewoon naast u en ik over straat liepen en die opnieuw hun plaats in de samenleving zullen krijgen. Vandaar ook de appellerende ondertitel: durven we als samenleving de kwetsuren van uitsluiting bij daders te erkennen om hen daarna een opstap naar – een draagbare – verantwoordelijkheid te geven?

Gevangenis als gerechtelijke vuilnisbak van menselijk afval?

Naast de vele verhalen van kwetsuren uit de kindertijd en jeugd jaren bij gedetineerden, blijft een groot aantal van hen ook op latere leeftijd tegen heel wat moeilijkheden opboksen: een verbrokkeld familiaal en sociaal netwerk, een preciaire financiële situatie, een moeilijke toegang tot de arbeidsmarkt, een woelige woonsituatie... Kortom, we hebben te maken met complexe, multiprobleemverhalen.

Er is met andere woorden naast uitsluiting op individueel vlak, ook duidelijk sprake van maatschappelijke uitsluiting op verschillende levensdomeinen nog vóór een eerste detentie. Het hoeft, denk ik, geen verder betoog dat de detentie zelf een nieuwe bron van uitsluiting betekent. Detentie of vrijheidsberoving ontnemt de gedetineerde de verschillende rollen waarrond zijn of haar identiteit wordt opgebouwd. Het is vaak ook een nieuwe breuk in een reeds kwetsbaar relationeel netwerk.

Bovendien is ook de fase na detentie, de uiteindelijke stap naar buiten, getekend door een heel aantal structurele knelpunten: de moeilijke doorstroom naar huisvesting, naar de arbeidsmarkt, naar de geestelijke gezondheidszorg enzovoort.

Een belangrijke vraag is nu: welke mechanismen zijn er werkzaam achter deze maatschappelijke uitsluiting? De uiteindelijke instroom van mensen in de gevangenis is geen blind of neutraal proces. In het boek *Straf de armen* van Loïc

Detentie of vrijheidsberoving betekent een nieuwe bron van uitsluiting: het ontnemt de gedetineerde de verschillende rollen waarrond zijn of haar identiteit wordt opgebouwd, het is vaak ook een nieuwe breuk in een reeds kwetsbaar relationeel netwerk.

Wacquant wordt het Amerikaans strafrechtelijk beleid onder de loep genomen en hij neemt de volgende stelling in:

*'De gevangenis dient (...) als een gerechtelijke vuilnisbak waarin het menselijke afoal van de vrijemarktmaatschappij terecht komt.'*¹

Wacquant spreekt van enerzijds de 'onzichtbare hand' van een gedereguleerde arbeidsmarkt en anderzijds de 'ijzeren vuist' van de strafmaat. Globaal stelt Wacquant dat de staat de controle verliest op economisch vlak en daarom zijn moreel gezag haalt uit een steeds repressiever strafbeleid (cfr. na een daling tot 17 procent in 2010 is de

gemiddelde overbevolking in de Belgische gevangenissen vorig jaar weer toegenomen tot 20,2 procent²).

En hierbij komen we tot de tweede stelling dat uitsluiting niet los staat van ons huidig economisch model of de neoliberale ideologie. Het is daarbij stuitend dat de Minister van Justitie, Annemie Turtelboom, in de media zelf het verband legt tussen de huidige economische crisis en de overbevolking, maar in haar politieke ideologie juist deze koppeling in de hand werkt. Bovendien blijft het antwoord op de overbevolking er vooral één in steen: het bijbouwen van nieuwe gevangenissen.

De overbevolking in de gevangenis zal daarenboven allerminst verdwijnen met nog meer repressieve maatregelen, zoals die de laatste tijd steeds luider worden aangekondigd. Ik verwijs naar de verstrenging van de strafuitvoering bij langgestraften, de steun van de Minister aan Procureur Herman Dams met zijn uitspraak om auto's met een vreemde nummerplaat te signaleren, alsook haar houding waarmee ze als 'Romeinse Keizer' de strafuitvoering naar haar eigen hand zet.³

All the lonely people, where do they all come from? All the lonely people, where do they all belong?

De huidige samenleving en bovenal het onderliggend economisch model zorgt voor een steeds grotere groep 'uitgeslotenen'. De concurrentiestrijd, toenemende werkonzekerheid en te hoge eisen zorgen voor een stijgende groep mensen die uit de boot vallen.

Dirk De Wachter heeft het in zijn laatste boek *Borderline Times* over de steeds grotere uitstoot van mensen die niet mee kunnen.⁴ Wie voldoet vandaag nog aan wat allemaal wordt verwacht? Het huidige mensbeeld is zo veeleisend en dus onhaalbaar, dat we in wezen allemaal 'uitgeslotenen' geworden zijn. De Wachter stelt dat onze gewonnen individuele vrijheid ons ook meteen met onze fundamentele eenzaamheid confronteert.

De huidige samenleving en bovenal het onderliggend economisch model zorgt voor een steeds grotere groep 'uitgeslotenen' door de concurrentiestrijd, toenemende werkonzekerheid en te hoge eisen. Dirk De Wachter heeft het in zijn laatste boek 'Borderline Times' over de steeds grotere uitstoot van mensen die niet mee kunnen.

'Terwijl we met z'n allen meesurfen op de golven van het World Wide Web en we nog nooit zoveel aan 'sharing' hebben gedaan als de laatste jaren, zijn er ook zelden zoveel mensen geweest die eenzaam door het leven moesten, voor wie de postmoderne springplanken naar sociale inbedding onbereikbaar bleken...'⁵

Een groot deel van de psychische klachten vandaag de dag vindt zijn oorzaak in hoe de samenleving gestructureerd is.

'Voorbij de façade van sociaal succes is er geen verschil tussen patiënt en niet-patiënt.'⁶

De Wachter hekelt daarom de toegenomen medicalisering en psychologisering van problemen die in wezen etterbuilen zijn van onze huidige samenleving. Deze samenleving heeft volgens De Wachter alle criteria van de diagnose 'borderline': verlatingsangst, instabiele en intense relaties, onaangepaste agressie, identiteitsstoornissen,...

Ook professor Paul Verhaeghe heeft het in zijn laatste boeken *Het einde van de psychotherapie* en *Identiteit* over de gevolgen van wat hij noemt de 'neoliberale meritocratie'. Dit systeem *neemt voor* dat wie talent heeft en hard werkt, succes zal hebben. Dus wie faalt, heeft het aan zichzelf te danken.

Verhaeghe komt tot de vaststelling dat veel hedendaagse zogenaamde 'stoornissen', rechtstreekse gevolgen zijn van de hedendaagse sociaaleconomische realiteit⁷.

Het is waarschijnlijk niet toevallig dat net een psychiater en een psychoanalyticus op zo'n indringende wijze geconfronteerd worden met de psychische schade van de steeds hardere, competitieve samenleving. Een samenleving of economisch bestel zonder cultuur van hechting, zonder solidariteit.

Naar een contextuele verantwoordelijkheid

Op zaterdagavond 17 november vond in de gevangenis van Gent het sociaalartistiek theater *Een nieuwe wandeling* plaats⁸. Een twintigtal gedetineerden brachten hun persoonlijk verhaal en zongen de Beatles-klassieker *All the lonely people*. De hunkering naar erkenning, het opnieuw erbij willen horen, greep naar de keel. De opstap naar het opnemen van verantwoordelijkheid begint met de erkenning van hun verhaal, de erkenning van hun kwetsuren maar ook van hun inzet.

De verantwoordelijkheid die vandaag wordt verwacht, ook van gedetineerden, is vaak te hoog gegrepen. De resem aan voorwaarden die worden opgelegd, betekent vaak

een integratie die reeds vooraf tot mislukken is gedoemd. Het huidige rechten-plichtendiscours vertrekt vanuit een veeleisende activeringsgedachte gericht op het individu. Bovendien lijkt het erop dat enkel van de meeste kwetsbare doelgroepen het meest wordt verwacht.

Het huidige rechten-plichtendiscours vertrekt vanuit een veeleisende activeringsgedachte gericht op het individu. Bovendien lijkt het erop dat enkel van de meeste kwetsbare doelgroepen het meest wordt verwacht.

We moeten daarom komen tot een contextuele verantwoordelijkheid. Welke draagkracht of inzet kunnen we verwachten van (ex)-gedetineerden nadat ook rekening gehouden is met

de draaglast (waar liggen de kwetsuren)? Een contextuele verantwoordelijkheid is een gedeelde verantwoordelijkheid. Gedeeld binnen het sociaal netwerk van eenieder (hoe kunnen we dit samen verder dragen?), maar ook binnen de bredere samenleving.

'Armoede is geen persoonlijke verantwoordelijkheid' lees ik in de analyse van Jan Vranken omtrent het Antwerpse armoedebeleidsplan.

*'Armoede is immers dikwijls het gevolg van maatregelen van algemeen beleid en armoede wordt dus ook best bestreden via de aanpassing van dat algemene beleid. Met een boutade: wanneer het arbeidsmarktbeleid, het onderwijsbeleid, het woonbeleid, het gezondheidsbeleid, het cultuurbeleid, het sportbeleid uitdrukkelijk rekening houden met mensen in armoede en andere vormen van sociale uitsluiting, dan zijn er veel minder directe maatregelen nodig.'*⁹

Daarop aansluitend zou ik duidelijk provocerend kunnen stellen: 'misdad is geen persoonlijke verantwoordelijkheid.' Daarmee bedoel ik niet dat individuele misdrijven niet bestraft moeten worden. Er moet op een zinvolle manier worden gereageerd op de geleden schade aan slachtoffer en samenleving. De gevangenis is daarom wellicht zelfs de plaats bij uitstek om het over persoonlijke verantwoordelijkheid te hebben. Maar dit kan pas – opnieuw – na de erkenning van hun verhaal. Van daaruit start het proces van verbinding met zichzelf, hun netwerk en de bredere samenleving.

Maar we moeten nog durven verder kijken naar de maatschappelijke oorzaken van criminaliteit. Dit is de bredere focus die nodig is, ook als het gaat over mensen die omwille van strafbare daden in detentie zijn beland. Het bredere sociaaleconomisch systeem bestraffen is wellicht naïef, maar misschien moeten we starten met een ernstige ondervraging (uiteeraard met recht op advocaat volgens de huidige Salduzwet). Het antwoord, ook op de daling van criminaliteit, ligt in een meer zorgzame samenleving gegrond in een economie die sociale gelijkheid bewerkstelligt in plaats van ze onmogelijk te maken.

'Geïnterneerde sterft in isoleercel'¹⁰ bericht *De Standaard* op 16 januari. Met dit schokkend en alarmerend nieuwsfeit anno 2013 wil ik mijn beschouwing afsluiten. De dood kan niet eenzamer zijn, de sociale uitsluiting niet groter. De doelgroep van de geïnterneerden blijft de grootste schandvlek in de gevangenis.

De graad van beschaving van een samenleving moet worden afgemeten aan de hand van de wijze waarop ze met haar 'zwakste' leden omspringt. De balans die hier moet worden opgemaakt, is bijzonder bitter. Laat het een zoveelste signaal zijn, een oproep tot een meer solidaire samenleving.

Bio

Ward Vandelotte is maatschappelijk werker en licentiaat in de moraalwetenschappen (2004). Daarna drie jaar werkzaam als begeleider bij CAW Waasland Doorgangshuis, een opvangcentrum voor thuislozen. Sedert 2007 als trajectbegeleider werkzaam bij CAW Artevelde, Justitieel Welzijnswerk (onthaal en begeleiding van gedetineerden).

Eindnoten

- 1 Wacquant L., Straf de armen: het nieuwe beleid van de sociale onzekerheid, EPO, 2010, p.22.
- 2 'Overbevolking in gevangenen opnieuw gestegen', De Morgen, 24 mei 2012.
- 3 Verwijzend naar dit opinieartikel: Torfs, R., Terwingen, R., En Becq, S., 'Turtelboom pakt strafuitvoering aan als een Romeinse Keizer', De Standaard, 21 januari 2013.
- 4 De Wachter D., Borderline Times: het einde van de normaliteit, Lannoo, 2012.
- 5 De Wachter D., Borderline Times: het einde van de normaliteit, Lannoo, 2012, p.23.
- 6 De Wachter D., Zorgzame zorg voor de psychotische patiënt, 64ste Dr. Guislain Colloquium, 5 juni 2012.
- 7 Verhaeghe P., Het einde van de psychotherapie, De Bezige Bij, 2011.
- 8 Een productie van de sociaal artistieke organisatie Victoria Deluxe in samenwerking met De Rode Antraciet.
- 9 Vranken J., 'Armoede is geen persoonlijke verantwoordelijkheid', De Morgen, 12 december 2012.
- 10 'Geïnterneerde sterft in isoleercel: doodsoorzaak wellicht onderkoeling', De Standaard, 16 januari 2013.